

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (105)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (105)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 81'313.2'0

DOI 10.35433/philology.2 (105).2025.127-137

АНТРОПОНІМИ В ПРОПОВІДЯХ АНТОНІЯ РАДИВИЛОВСЬКОГО

О. О. Зелінська*

У статті проаналізовано антропоніми в проповідях українського барокового проповідника XVII ст. Антонія Радивиловського, а саме в збірках опублікованих проповідей "Огородок Марії Богородиці" (1676 р.) та "Вінець Христов" (1688 р.), визначено склад антропонімів у проповідях, розкрито особливості їхнього вживання.

Корпус антропонімної лексики зумовлений специфікою релігійного жанру. У проповіді, як релігійному творі, засвідчено: імена євангелістів, які зазвичай виступають у супроводі апелятива, імена апостолів, імена старозавітних і новозавітних персон. Крім Святого Письма, автор цитував іншу літературу, вводив у текст проповіді різноманітні оповідання, переказував справжні історії та видумані сюжети. Тому в текстах засвідчено розмаїття імен, не пов'язаних зі Святим Письмом, із-поміж яких імена античних філософів, митців, імена античних богів і героїв, імена український діячів: князів, священників, назви слов'янських божеств.

Імена античних осіб у проповідях у більшості випадків представлено в неосвоєних формах. Антропоніми засвідчено з невласливими українській мові кінцевими формантами. Антропоніми часто супроводжують апелятиви з різними значеннями.

Антоній Радивиловський часто означає антропоніми епітетами негативної чи позитивної оцінки, які вказують на роль особи у світовій культурі чи особистісні якості. Антропоніми уживаються у структурі порівнянь.

Спостерігаємо вживання імені з кваліфікатором новий або другий, у таких випадках іменем називали іншу людину, у якій властивості першої набули іншої якості, посилюлися тощо. Етимологія імені слугувала засобом переконування, концептом, на основі якого розгортався зміст проповіді.

Засвідчено побутування антропонімів у формах множини, унаслідок чого вони втрачають функцію ідентифікації особи й стають носіями символічних значень, загальної риси, за якою об'єднано певне коло осіб.

Проповідь була тереном засвоєння книжної культури, виразниками якої були антропоніми.

Ключові слова: ономастика, антропоніми, бароко, проповідь, виразальний потенціал антропонімів, історія української мови, українська мова XVII ст.

* доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови та методики її навчання
(Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини)
zelinska67@ukr.net
ORCID: [0000-0002-7965-428X](https://orcid.org/0000-0002-7965-428X)

ANTHROPONYMS IN THE SERMONS BY ANTONIY RADIVYLOVSKY

Zelinska O. Yu.

The article analyzes anthroponyms in the sermons of the Ukrainian Baroque preacher of the 17th century Antony Radyvylovsky, namely in the collections of published sermons "The Garden of Mary the Virgin" (1676) and "The Crown of Christ" (1688), determines the composition of anthroponyms in sermons, reveals the features of their use. The corpus of anthroponym vocabulary is determined by the specifics of the religious genre. In the sermon, as a religious work, the following are attested: the names of the evangelists, who usually appear accompanied by an appellative, the names of the apostles, the names of Old Testament and New Testament persons. In addition to the Holy Scriptures, the author quoted other literature, introduced various stories into the text of the sermon, retold real stories and fictional plots. Therefore, the texts attested a variety of names not related to the Holy Scriptures, including the names of ancient philosophers, artists, the names of ancient gods and heroes, the names of Ukrainian figures: princes, priests, the names of Slavic deities.

The names of ancient persons in the sermons are in most cases presented in unaccustomed forms. Anthroponyms are attested with final formants unusual for the Ukrainian language. Anthroponyms often accompany appellatives with different meanings.

Antony Radyvylovsky often designates anthroponyms as epithets of negative or positive assessment, which indicate the role of a person in world culture or personal qualities. Anthroponyms are used in the structure of comparisons.

We observe the use of a name with the qualifier new or second: in such cases, another person was called by name, in whom the properties of the first acquired a different quality, intensified, etc.

The etymology of the name served as a means of persuasion, a concept on the basis of which the content of the sermon was developed.

The use of anthroponyms in plural forms is attested, as a result of which they lose the function of identifying a person and become carriers of symbolic meanings, a common feature that unites a certain circle of people.

The sermon was the field of assimilation of book culture, the exponents of which were anthroponyms.

Keywords: *onomastics, anthroponyms, baroque, sermon, expressive potential of anthroponyms, history of the Ukrainian language, Ukrainian language of the 17th century.*

Постановка наукової проблеми.

Антропоніми – вагомий складник ономастичної лексики та загалом словникової системи мови. Безпосередньо в мовленнєвому вжитку вони виконують різні функції – від ідентифікації особи до потужного образного засобу. Водночас антропоніми є виразниками мовної картини світу носіїв, відображенням культурного розвитку етносу. Під впливом мовних і позамовних процесів використовують власні назви автори писемних пам'яток, що спонукає до студіювання антропонімної лексики на діяхронних зрізах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська антропонімія зародилась у другій половині минулого століття. Прізвища та прізвиська стали об'єктом наукових зацікавлень. Нині в доробку українських лінгвістів представлено розмаїття студій, у яких

описано антропонімію на сучасному мовному матеріалі.

В українському мовознавстві антропонімійну систему досліджували і на матеріалі писемних пам'яток. У фундаментальній класичній праці авторства М. Л. Худаша розглянуто українську антропонімію XIV–XVIII ст., часового проміжку, який, за визначенням дослідника, є періодом "стабілізації формування сучасної української антропонімійної системи". Автор вивчав власне ім'я як джерело формування українських прізвищ і прізвицьк, наголошував на важливості вивчення назв не тільки для гуманітарних наук, а й для повсякденної адміністративно-юридичної практики [7].

У монографії В. В. Денисюка описано українську історичну антропонімію на матеріалі текстів історіографічного жанру; розкрито

вмотивованість і доцільність використання певних антропонімоформул при створенні пам'яток цього жанру; проаналізовано варіантність антропонімів та їхнє стилістичне навантаження [2]. Як об'єкт лексикографії українські особові імена середини XVII ст. представлено у праці Л. Р. Осташ і Р. І. Осташа [3].

І. Д. Фаріон студіювала українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини, які були в ужитку наприкінці XVIII – початку XIX ст. [6].

Н. М. Тома проаналізувала семантику прізвищевих назв і прізвищ діячів Києво-Могилянської академії XVII-XVIII ст., запропонувала характеристику та класифікацію зв'язків між родовими іменами та прізвищами, виявила основні мотиваційно-семантичні особливості, які характерні для всього староукраїнського антропонімікону [4].

Значна кількість праць виконана на матеріалі ділових текстів. Дослідники аналізували способи номінації реальних осіб у пам'ятках ділової писемності. Л. В. Ящук вивчала чоловічі іменування, засвідчені в актових книг Житомирщини XVI – XVIII ст. [8].

На матеріалі чеських правових актів, хронік, листування, міських та церковних книг XVI-XVII століть простежила динаміку розвитку жіночої антропонімії впродовж кількох століть Н. Петріца [5]. У полі зору дослідників є також антропонімікон релігійних текстів. К. Rutkowska, К. Jachimovič присвятили статтю власним іменам, якими номінували Христа у творах видатних проповідників – Якуба Вуека та Миколая Даукши. Авторки приділили увагу типам імен та їхній ролі в текстових та стилістичних процесах твору [9]. Дослідниці акцентують на важливості ономастичної лексики у формуванні релігійного дискурсу епохи, що межує з Відродженням та Бароко, у яку традиційно входить творчість цих авторів, що спрямовує дискусію до культурної ономастики. На їхню думку, власне ім'я несе інформацію про

культурний контекст, у якому воно з'являється, та демонструє зв'язки з цим контекстом [9: 170]. Названі праці засвідчують постійну зацікавленість мовознавців проблемами історичної антропонімії.

У цій статті розглянемо антропоніми як складник проповідницького тексту XVII століття. Дослідження виконано на матеріалі опублікованих проповідей Антонія Радивиловського "Огородок Марії Богородиці" (1676 р.) та "Вінець Христов" (1688 р.). Покликання на ілюстративний матеріал подано за оцифрованими стародруками, розміщеними на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Сторінки для зручності пошуку подано за сторінкою електронного ресурсу.

Мета статті – визначити склад антропонімів у проповідях Антонія Радивиловського та розкрити особливості їхнього вживання.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналізуючи антропоніми у творах Антонія Радивиловського, зауважимо на думці, яку висловила О. Бойван: "Антропоніми накопичили в собі інформацію, яка міститься у важливому для людини масиві концептуальних понять, відтворених у мовних картинах світу різних лінгвокультур" [1: 35]. Твори Антонія Радивиловського презентують барокове словесне мистецтво, а проповідь є особливим синкретичним жанром, із великим художнім елементом, тому корпус антропонімної лексики в досліджуваних текстах відображає як специфіку жанру, так і специфіку тогочасної культури. Розглянемо, які групи антропонімів представлено в проповідях Радивиловського.

У проповіді, як релігійному творі, засвідчено:

– імена євангелістів, які зазвичай виступають у супроводі апелятивів-агентивів євангеліст – Марко, Матвій, Лука, Іоан: *Євангелистъ Марко такъ мовить* (Вінець: 166); *Стый*

Євангелист **Матвей** (Вінець: 370);
Яко пишет Лука стый (Вінець: 476);
Мовит стый **Іоан** (Вінець: 474);

– імена апостолів – **Петро**, **Павло**,
Іоан: Рекл **Павел** Стый до Коринфѡв
(Вінець: 461); Якъ мовить стый
Аптль **Петръ** (Вінець: 483); Такъ
мовит **Паве(л)** стый (Вінець: 158); На
урадъ Аплскій избранные Апстлове
Петръ, **Андрей**, **Іаков** и **Іоан**, о
шедши за Хрстом чрез выражене на
себѣ першоу егѡ цноты погоржена
свѣта, насльдовали егѡ в иныхъ
цнота(х) (Вінець: 273);

– імена старозавітних і
новозавітних персон – **Яків**, **Самсон**,
Соломон, **Іуда**: Наперед великое са
ѡказала послушаніе Іосифа къ ѡ(т)цу
своему **Іакову** (Вінець: 157); Якъ
Филистинчикове ѡковали **Самсона**?
Азаж не впрѣд егѡ ѡслѣпил? (Вінець:
142); В той слѣпотѣ не видѣлъ
Правди свѣта, мовил **Соломонъ**
(Вінець: 138); Припомнѣмъ себѣ **Іуду**,
в того яко войшоу сатана, зараз
рече до него Хс: Яже твориши, твори
скорѣе (Вінець: 291).

Специфікою барокової проповіді є
те, що автор цитував не тільки Святе
Письмо, а й іншу літературу. Антоній
Радивилівський уводив у текст
проповіді різноманітні оповідання,
переказував справжні історії та
вимислені сюжети. В оповідних
текстах засвідчено імена історичних
осіб і вигаданих, які є героями
оповідань. Тому в текстах засвідчено
розмаїття імен, не пов'язаних зі
Святим Письмом, із-поміж яких
виокремлюємо такі групи:

– імена античних філософів,
митців – **Сенека**, **Піфагор**,
Аристотель, **Плініюш**: Рекл негдѣсь ѡ
себѣ **Сенека**: На чтось большого
уродилемся, а нѣжелибымъ былъ
невольникомъ у тѣла моего
(Огородок: 136); **Питагорасъ**
филеозофъ, такое былъ выдал право,
же богомъ ихъ поганскимъ не треба
ѡфѣровати з винограда неѡбрѣзаного
(Вінець: 470); Пишет **Аристотелес**
Филизофъ, же в Фригіеи на едной горѣ
найдется камен (Огородок: 357);

– імена український діячів: князів,
засновників Печерської лаври,
мучеників за віру, **Святослав**,
Володимир, **Олег**, **Ярополк**: ...могло
быти подобное избраніе ...**Владиміра**
...на Княженіе межи сынами
Святослава, **Олгомъ** и **Ярополком...**
(Огородок: 270); Великій Кнзь
Владиміръ, единой Православной
Каволической в Константинополю
ищетъ вѣры, которую знаишол,
гдѣсь в Херсонѣ ѡкрести(л) (Огородок:
263); Сѣвши на пр(с)толѣ в Кіевѣ по
братѣ своему **Ярополку** (Огородок:
261);

– імена слов'янських божеств –
Перун, **Купало**, **Лада**: Прибывши з
Гречской земли до Кіева коханыи свои
балваны, яко то **Перуна**, **Волоса**,
Погвизда, **Ладу**, **Купала** и иныхъ
немало крушилъ ... палилъ, в Днѣпрѣ
кидалъ (Огородок: 263).

Звернемо увагу на те, що в доробку
письменника є проповіді, присвячені
українським представникам імена
князів, засновників Печерської лаври.
Ці імена надавали проповіді
національного колориту.

Імена античних осіб у проповідях у
більшості випадків представлено в
неосвоєних формах. Антропоніми
засвідчено із невластивими
українській мові кінцевими
формантами **-ус**, **-уш**: **Питагорасъ**
филеозофъ, такое былъ выдал право,
же богомъ ихъ поганскимъ не треба
ѡфѣровати з винограда неѡбрѣзаного
(Вінець: 470); **Орфеусъ** мовою своею
змакчалъ Тигрисов и Львовѣ. Хс
спситель азаж не змакчал мовою
своею Тигрисов и Львовѣ. Чим был
Павелъ стый азаж не срогимъ Львомъ?
(Огородок: 75); Пишет **Плініюш**, же
Бисери большеше мають товариство з
Нбом нежели з моремъ (Огородок:
337). Сьогодні в українській мові ці
назви уживаються без таких
формантів.

Імена християнських святих осіб
представлено в канонічних формах,
наприклад Іоан: Бѡ что Іѡанна
Пртечу болшим оучинило въ
Рожденніхъ женами, азали не
погоржене се(го) свѣта (Вінець: 253).

Далі розглянемо особливості вживання антропонімної лексики у творах Антонія Радивиловського.

У текстах проповідей антропоніми часто функціують у супроводі апелятивів із різними значеннями, серед яких:

– назви осіб за видом діяльності – філософ, ученик, цариця, цар, митрополит: *Периклесь Философъ звѣкъ былъ всегда в подлой одежи ходити* (Вінець: 488); *Мовить Павелъ стый до возлюбленнаго ...ученика Тимоеа подвизайся добрымъ подвигомъ вѣры* (Огородок, с. Огородок: 81); *Семирамис Царица Ассирийская на Тарчи своей мѣла вырытую Голубицу* (Огородок: 125); *Саул Царъ Іулскый, великую ласку показал Двови* (Огородок: 146); *..ω(t) Митрополита Мехайла в криницѣ которую до сего часу Кеане Хрещатикомъ называютъ, за поводомъ Оца своего zostали ωкрещенны* (Огородок: 267);

– назви осіб за місцем проживання – римлянин: *Пытано Фабѣуша Рымлянина, кто бы могъ быти добрымъ ораторомъ? Штповѣдылъ: не можетъ быти правѣ добрымъ ораторомъ, который бы не былъ добрымъ члвком* (Огородок: 76);

– за родинними стосунками – matka: *...з стайнѣ утѣкати з Іосифомъ, и маткою своею Мрїею пред Іеродом до Єгипту* (Огородок: 77).

Як засіб достовірності в наративному тексті, антропонім виконує ідентифікаційну функцію: особа, яку названо на ім'я, сприймається як реальна, що посилює переконливість повчального прикладу з переказаної історії. Реалізація цієї функції відбувається за допомогою прийменникового сполучення на имя: *В Влоской земли напротив Сициліей былъ единъ бурмистр на имя Фабатусъ, который около двадцати лѣтъ жїючи, николи з мѣста того не перознася* (Вінець: 263); *Ижъ одного часу приишолъ до него убогїй члвѣкъ на имя Дамоклес и рекъ: Шчасливий члвче, который такї вѣданный и шчасливый живот провадиши* (Вінець: 271).

А. Радивиловський згадував у проповідях носіїв імен, які були втіленням християнських чеснот. Називаючи імена, проповідник зазначав, чим уславили себе названі особи, наприклад, Авраам, Ісаак, Іаків були смиренними, Петро був утіленням віри, Яків – любові, Іоан – любові: *Патріархомъ яко старымъ далъ блженство кроткимъ належитое, бо теж и они были кроткими яким былъ Патріарха Авраамъ, Ісаакъ, Іакѡвъ* (Вінець: 486); *Же кто хочетъ достигнути славы небесной треба три цноты ...в себѣ выразити; вѣру замкненую въ Петръ, надежду въ Іакѡвъ, любовь въ Іоаннѣ* (Огородок: 317); *Стый Іоанъ Пртча вшелякой досконалости естъ визерунком* (Огородок: 201).

Антоній Радивиловський добирав перифрази до імені, перед цим умотивовував вибір: наприклад, Антонія Печерського називає Бджолою Печерською, за аналогією до Софокла, якого називали Бджолою Атенською, бо Антоній, подібно Софоклу, так само талановито й солодко говорив про славу небесну: *Аже яко Софоклесь Поета для солодкой своей вымовы названный естъ пчелою Атенскою; так Антонѡнѣй стый Печерскїй для сладости ѡной Нбсной славы которую завше мѣлъ въ азыку своем, завше ѡ ней мовлалъ и учениковъ своихъ научалъ ...назватися можетъ пчелою Пече(р)скою* (Огородок: 258), засвідчено також уживання перифрази разом із реальним ім'ям: *Преп(д)бне ω(t)че наш теодосїе, Бисеру нашъ дорогїй ... увесели засмученные и затревоженные ср(д)ца наши* (Огородок: 341).

У текстах проповідей імена супроводжуються означеннями. Імена релігійних діячів означено атрибутивом святий: *Паматаючи на слова Ісидора стѡго* (Вінець: 110). Антоній Радивиловський часто поєднує антропоніми з оцінними епітетами, які вказують на позитивну чи негативну роль особи у світовій культурі. Для вираження позитивної оцінки проповідник зазвичай використовує

епітет славний: Славний оный старозаконный казнодѣа Сирах, маючи мову до Сна своего о наученю разныхъ цнотѣ... Чого училъ Сирахъ сна своего, тоє дна теперешнего исполняетъ самъ ... (Вінець: 113); Еслибы(с)мо запытали ... Веліазара **славного** в розніх звѣтазствах Гетмана Іустиніанова, что ихъ присудило смерти? (Вінець: 237).

Позитивно оцінними є епітети валеchnий, мужний, отважний, премудрий, коханий: Валеchnый оный Гетман войска Іїаско(г) Ісусъ Навинъ (Вінець: 152); Иниѣи звыкли ховати **мужнихъ и отважныхъ** Рицеровъ яко Царъ Саул Дѣда, который сильному и страшному Олбримови Голіафу оутялъ главу. Иниѣи рады ховают чистыхъ срдцем, щирыхъ и невинныхъ, яко яко Цар Дѣдъ (Вінець: 246); Припомнѣ Царствующаго Пррока Дѣида, якихъ онъ на семъ свѣтѣ не дознавалъ бѣдѣ?.. то ѡ(т) **коханого** сына своего Авессолома (Вінець: 655); Пытати Цицерона славного Римского Красомовци, ктѣ при Бзкихъ талантахъ пѣстуетъ Црей ... Пытати Сенеки **премудрого**, и той твердитъ тоєжъ (Вінець: 516).

У світовій культурі відомі імена осіб, які постійно вживаються з певним означенням, що стає частиною антропоніма, наприклад, Олександр Великий, Йосип Прекрасний. Уживає їх і А. Радивиловський: Любовь есть то риза **Іосифа прекрасного**, яко albo вѣмъ она мѣла на себѣ разные оздобные взоры (Вінець: 486); **Алеѣандер Великій**, гды был добре здоров, почитал себе за Бга, але гды на одной войнѣ былъ пострѣленъ, реклъ до рыцерства своего: Вы ма за Сына Іѡвишова и Бога быти розумѣли, але сей боль, который терплю ѡт пострѣлу, члвком мене быти показывает (Вінець: 299).

Проповідницькі тексти фіксують розгалужений ряд епітетів негативної оцінки незбожний, беззаконний, окрутний: Незбожнаа онаа ѣ крови лакомаа Іезавель Царица, ѡт цѣвъ розшарпанаа...справедливым судом Бжеимъ стертаа (Вінець: 430); З

такои теды дѣавольскои намовы впал Іуда беззаконный в ѡтчааніе ...повергнии сребреники жидомъ иде в дубраву и повѣсилса (Вінець: 325); Чему Іуда беззаконный, продавши незбожным жидом Ха Сасителя...Чему ж то Іуда далъ знаменіе чрез лобзаніе? (Вінець: 667); Гды предал ѡкрутній Діюклитиані Цесар того ... Георгіа на мученіе до острого кола (Огородок: 94).

Звичайним для релігійного тексту є уживання імені Адам, який є символом першолюдини і водночас грішника: **Адамъ** был Паномъ и монархою всего свѣта, яко мовитъ о немъ псалмѣста: Вся покорилъ еси под нозѣ его, але гды его по грѣху пытал Бгъ: **Адаме**, гдѣ еси? Не ѡтповидѣлъ (Вінець: 653); На початку свѣта два были великіе грѣшникове **Адам** и Каинъ (Вінець: 579); W горе! Наслѣдуемъ и ми продка нашего **Адама**, впадаемъ частѣ в разбойники пекельные (Вінець: 693); Чему ж за грѣхъ одного **Адама** вси грѣху подлежимъ (Вінець: 141). Антропонім Адам у сполученні з дієсловом согрішити уживається для позначення богословського поняття, є терміном на позначення первородного гріха: Учитель Црковный мовит: вси в Адамъ согрѣшили, бо коли згрѣши(л) вси в немъ были (Вінець: 141).

Показовим для проповідей А. Радивиловського є використання антропонімів у структурі порівнянь. Порівняння можуть бути приєднані різними засобами: сполучниками, а також описово за допомогою маркерів мати подобенство, подобний, ровний: Тут то Антоній стый сіает добродѣтелями и чудами, як ...Іаспис, теодѣсій стый як Сапфир, ...Варлаам стый як смарагд (Огородок: 340); Нехай ктѣ в чистости ровный будет Аггломъ, в трезвости и воздержаніи ровный будетъ стому Іѡаннови Прт(д)чи ... Нехай кто будетъ въ постѣ ровный Моисеѡви albo Ілїи, если неимаетъ любви до Бга и ближнаго не можетъса досконале чистымъ, трезвымъ и воздержнымъ назвати; Маєтъ подобенство Хрстось до

Іосифа и в смиренїи (Вінець: 159); *Яко албовѣмъ Іосифъ будучи у отца своего Іакова над всѣхъ братїи наймилишмъ сномъ...* (Вінець: 161); *Нехай будетъ ровный въ Богатствахъ Крезеусови, въ Мудрости Соломонови, в чести Іосифови...въ Пїенкности Авесаломови, въ силѣ нехай будетъ ровный Самсонови, все то чужее, едын только часъ нашъ* (Вінець: 526); *Свѣтовіе мисли яко власи Авессалома так нас часто заносят под дуб прагнення чести* (Вінець: 177); *Потом уганяет смерть яко Іов Авессолома, власы тые, мысли наши укоханые обрывает* (Вінець: 177); *До того подобный есть свѣт сей прелестный и до Іуды. Іуда не выдал Хта воинам от жидовъ посланнымъ, тылко чрезъ поцѣловане лестное, так свѣт сей облудный дьяволом проклятым не иначе выдает коханков своих только через хитрое и лестное поцѣловане* (Вінець: 182).

Оригінальним способом вираження порівняння була конструкція з прийменником **з**. У наведеному прикладі сполучення *перебувати з + ім'я* означало бути подібним до названої особи, чинити так, як вона. Наприклад, автор нечестивих людей порівнює з розпусним асирійським царем Сардонопалом і любителем розкішного життя Авесаломом: *В Безумїе сынов міра сего! Которыи з Євглки(м) богачем днь и ноцѣ пребываючи в панства(х) и обжирствахъ з Сарданапалемъ в нечистотахъ, з Авессаломомъ в роскошахъ* (Вінець: 213–214).

У творах А. Радивилівського спостерігаємо спосіб уживання імені з кваліфікатором *новий* або *другий*. У таких випадках іменем називали людину, в якій властивості першої набули іншої якості, посилились тощо. У релігійній літературі стійким стало словосполучення *Новий Адам*, яким номінують Ісуса Христа. Новий (другий) Адам – богословський термін, яким називають Ісуса Христа як протилежність першому Адаму: Ісус повертає людству спосіб життя, який був втрачений після гріхопадіння.

"Адам, якому Господь вдихнув у ніздрі подих життя, на жаль, впавши у спокусу, через гріх відчинив двері смерті. Ісус же, Новий Адам, що не піддався жодній спокусі, навіть у Гетсиманському саду, через прийняття смерті приносить життя вічне і заповідає зішестя нового Духа, з нескінченно більшими натхненнями" (CREDO: <https://credo.pro/2022/05/157398>). Якщо перший Адам віддав людство під владу гріха та смерті, то другий Адам, Ісус Христос, викупив його, даруючи життя вічне. Взоруючи це богословське номінування, автор творить аналогічні назви, зміст яких стає зрозумілим для адресатів із контексту. До прикладу, Антоній Радивилівський у проповіді на Вознесіння Господнє називає Христа новим *Йосипом*. Цій номінації передує широкий контекст, де автор описує чесноти старозавітного Йосипа та обставини його життя, які були схожими до життя Христа: *Если до когѣ, яко до Іосифа Патріархи Кнзя Єгипту Хс Спстель можетъ мѣти подобенства* (Вінець: 157); *Напередѣ великоеа оказало послушанїе Іосифа къ отцу своему Іакову. Не меншого былъ послушенства и Хс Спстель къ Оцу своему Небесному* (Вінець: 157); *Проданїе Іосифа принесло збавене всему Єгипту, продане и замордоване Хта Спстела всѣмъ нам принесло откуплене* (Вінець: 160); *Іосифъ в дому отцевскомъ погорженный возносится в дому Фараона царя...Хс Спситель в мырѣ сем от жидовъ, возносится дна ннѣшняго прославляется... в дому Ш(т)ца своего Нб(с)на* (Вінець: 162).

Наведені подібності дають змогу зрозуміти, чому проповідник називає Христа новим *Йосипом*: *Новий наш Іосифъ Хс Спсите(л) Вознесеный и прославленный в Нбѣ ...гото(в) на(с) всѣ(х) припустить до виденїа лица своего Бзкого* (Вінець: 165). За цим же зразком Радивилівський номінує Христа **другим Мойсеєм**, зауважуючи, що чесноти, властиві Мойсею, у Христа були помножені й мали вищий і глибший прояв: *Гды Вторый Моисей Снѣ Бжїй зовольваетъ до себе*

Апстолѡвъ, заживаетъ не двоѡхъ трубъ сребныхъ (Вінець: 257); Хс Сптель яко **другій Іосифъ**, ставши ...на горѣ ваворстей з дши своей нѣбы з житници...буйный колось пускает на сей падол земний (Огородок: 316).

Такий спосіб номінації Антоній Радивилівський використовує і для називання українських осіб. У проповіді, присвяченій князю Володимирі, автор описує, що він був обраний Богом на князювання, як старозавітний Давид. Проповідник спочатку переповідає історію обрання Давида за царя: саме він був обраний серед інших, що свідчило про Божу ласку, так само і Володимир з Божої прихильності став князем Руси, хоча мав братів, тому автор обрав для нього назву *другий Давид* (Огородок: 270). У проповідях А. Радивилівського засвідчено використання етимології власного імені. Етимологічне значення імені слугувало засобом переконування, концептом, на основі якого розгортався зміст: *Слушне речено: Іоан будет има ему. Уважможъ еще причины для которыхъ стій Захарїа не иначе тилько Іоаном его назвал. Рекиши Іоан будет има ему. ...Просьмо...стогѡ Іоанна Предтечи, бо Има ему блг(д)тъ. Которогѡ если в тыхъ бѣдахъ ...дл Ха за Предчу упросимо, дознаего того же и бѣд вшелякихъ позбудемъ* (Огородок: 191).

Інший сюжет розгортається на основі етимологічного значення імені *Веніамін*. У тексті проповіді А. Радивилівський пояснює етимологію імені *Веніамін* за допомогою маркера *толкується*: *...поневаж Веніаминъ толкуется снѣ добродѣтельный* (Вінець: 165). Таку ж етимологію цього імені подав давньоукраїнський лексикограф Памво Беринда: *Венеаминъ, Синъ дній, або дородѣтелей, або правицы* (ЛБ: 197), тобто *Веніамін* означає "добročесність, праведність". Далі проповідник відшуковує збіги між учинками старозавітного Йосипа та Христа і нагадує сюжет, коли брати Йосипа просили, щоб той показав їм своє обличчя. Йосип відповів, що тільки

тоді відкриє лице, коли брати прийдуть до нього з наймолодшим братом *Веніаміном*: *Реклъ Іосифъ ...до братїи своихъ: Не узрите лица моего, аще брат ваш мній не прїидет с вами. Поты ихъ не припускалъ на очи свои, поки ему не припровадили брата своего меншого Веніамина* (Вінець: 166). Так само і Христос тільки тоді відкриє нам своє лице, тобто буде ласкавим до нас, коли поряд буде *Веніамін*, тобто наші чесноти: *Хс Спсите(л) Вознесены и прославленный в Нбѣ ...гото(в) на(с) всѣ(х) припустить до виденїа лица своего Бзкого, але еслисѣ пред нимъ покажемъ з братомъ нашимъ меншимъ Веніаминомъ; тоест з чистотою, покорою, послушаньемъ, и иншими добродѣтели, поневажъ Веніаминъ толкуется снѣ добродѣтельный; тые если при нас будутъ, такъ ласкавого протвко нам дознаемъ Ха Сптѣла ижъ яко* (Вінець: 165).

Пояснюючи якусь істину, автор будує уявний діалог із євангелістами, апостолами, задає питання, яким акцентує на якійсь особливій думці: *Стый Іоане Євлисто, ту задалем на вотпливо* (Вінець: 196); *Стый Іоанне Євлисто...Чи ли тежъ еще для того мовиши Іоанне стый, не любѣте міра, же естѣ ѡмыльный* (Вінець: 196); *Чтожъ то естѣ стый Іоанне?* (Вінець: 252); *Чили тежъ еще и для того мовиши Іоане стий, не любѣте міра же естѣ ѡмільный* (Вінець: 253); *В щасливое ваше избранїе стыйи Аплѡве Петре, Андрее, Іакове ѡ Іоанне! Коли Хс оуже вас ѡбѣцуетъ сотворити не ловцами рыбъ, але ловцами члвковъ* (Вінець: 259).

Проповіді А. Радивилівського демонструють, що автор уживає як образний засіб антропоніми у формах множини, унаслідок чого вони втрачають функцію ідентифікації особи й стають носіями символічних значень, загальної риси, за якою об'єднано певне коло осіб. У наведених фрагментах із проповідей автор уживає імена реальних та міфічних осіб різних епох: *Гелїобагал* – ім'я римського імператора, який любив

розкішне життя, Авесалом – син старозавітного царя Давида; Крезус – цар Лідії, мав величезні багатства, Туліус – вірогідно, це Марк Тулій Цицерон, Платон – давньогрецький філософ, Геркулес – давньоримський герой і бог, надзвичайно сильний і мужній: Олександр – Олександр Македонський, Самсон – старозавітний воїн, який прославився своєю силою, Голіаф – старозавітний воїн, наводив страх на всіх. У формах множини антропоніми реалізують символічні значення, проповідник акцентує, що все, чим уславилися названі особи, не мало сенсу, щоб претендувати на високу місію апостолів, і ними стали не сильні, не мудрі, не багаті, а убогі й смиренні рибалки: *Чему не избралъ на уряд Апталскій роскошных Геліагабаловъ? Чему не заволасть гладкихъ Авесаломовъ? Чему не заволасть богатихъ Крезусовъ, ани сладкогливих Туллъушишовъ, ани мудрыхъ Платоновъ, ани сильныхъ Геркулесовъ, ани щасливихъ Алексѣандровъ, але кого ж? оубогъхъ рибакоевъ* (Вінець: 265); *Тут уважмо, кто збурилъ Іерусалимъ? Кто муры и дамы в нем сплюндовал? Чи кто з сильныхъ Самсоновъ, чи кто з страшныхъ Голіафовъ, чи кто з отважныхъ Геркулесовъ? Нѣтъ. А кто жъ? Наузардай, то есть кухаръ?* (Вінець: 411). Такі вживання власних імен у проповідях А. Радивилівського спостерігаємо неодноразово. У цьому фрагменті казнодія переконує, що все в земному світі мине: слава, багатство, влада, символами, яких стають множинні форми імен колишніх володарів: *Возносится мыслью яко Кедръ Лыванскъй, а того бѣдный не уважаетъ, же сотрестъ Гдѣ Кедръ Лыванскъа, припомнѣмъ себѣ оныхъ славныхъ Монарховъ, звытазствы и богатствы всему залецаныхъ свѣту Навходоносоровъ, Даръушовъ, Помпеешовъ, и иныхъ многихъ, а запытаймо где суть...* (Вінець: 297).

Висновки й перспективи дослідження. Отже, корпус

антропонімної лексики в проповідях Антонія Радивилівського детермінований особливостями релігійного жанру. Як релігійний твір, проповідь містить імена зі Святого Письма: імена євангелістів (часто з апелятивом), апостолів, а також старозавітних і новозавітних персоналій. Крім того, автор не обмежувався лише Святим Письмом, а й цитував інші джерела, вводячи в текст різноманітні оповідання, перекази справжніх історій і вигаданих сюжетів. Це зумовило наявність у текстах широкого спектра імен, не пов'язаних із Біблією, зокрема імена античних філософів, митців, богів і героїв, а також імена українських діячів (князів, священників), слов'янських божеств.

Імена античних осіб у проповідях у більшості випадків представлено в неосвоєних формах. Антропоніми засвідчено з невластивими українській мові кінцевими формантами. Антропоніми часто супроводжують апелятиви з різними значеннями.

Антоній Радивилівський часто означає антропоніми епітетами негативної чи позитивної оцінки, які вказують на роль особи у світовій культурі чи особистісні якості. Антропоніми вживаються в структурі порівнянь. Спостерігаємо вживання імені з кваліфікатором *новий* або *другий*: у таких випадках іменем називали іншу людину, у якій властивості першої набули іншої якості, посилилися тощо. Етимологія імені слугувала засобом переконування, концептом, на основі якого розгортався зміст проповіді. Корпус антропонімної лексики є відображенням сукупності мовних, літературних, культурних чинників.

Перспективи досліджень вбачаємо в проведенні порівняльного дослідження специфіки використання антропонімної лексики у творах інших письменників українського бароко.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойван О. С., Ковтун О. В. Антропоніми та їх ключові характеристики у книгах Дж. К. Роулінг "Гаррі Поттер". *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Том 3. № 2. Ч. 2. С. 36–41.
2. Денисюк В. В. *Антропоніми в українській історіографічній традиції другої половини XVII – XVIII ст.* Київ: Міленіум, 2006. 203 с.
3. Остап Л. Р., Остап Р. І. Українські особові імена середини XVII ст. як об'єкт лексикографії. 21 (Ф/О). *Тенденції розвитку української лексики та граматики*. 2015. Ч. II. С. 238–266.
4. Тома Н. Антропонімікон Києво-Могилянської академії XVII–XVIII ст.: семантичний аспект. *Львівський філологічний часопис*. 2024. № 16. С. 147–151.
5. Петріца Н. Іменування жінок у чеських писемних пам'ятках допрізвищевих періоду. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2025. Том 1. № 53. С. 113–119.
6. Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX ст. (з етимологічним словником). Львів: Львівський держ. ун-т ім. І. Франка. 2001. 370 с.
7. Худаш М. А. З історії української антропонімії. Київ: Наукова думка, 1977. 236 с.
8. Ящук Л. В. Трилексемні антропонімічні формули в пам'ятках Житомирщини XVI – XVII ст. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2019. Вип. 2. С. 69–75.
9. Rutkowska K., Jachimovič K. Imiona, tytuły i deskrypcje określające Chrystusa w "Postylli Mniejszej" (1590) Jakuba Wujka i "Postylli" (1599) Mikołaja Daukszy. *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*. 2022. № 34. С. 169–189.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Boivan, O. S., Kovtun, O. V. (2020). Antroponimy ta yikh kliuchovi kharakterystyky u knykhakh dzh. K. Roulinh "Harri Potter" [Anthroponyms and their key characteristics in the books of J. K. Rowling "Harry Potter"]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*. Vol. 3. № 2 Part 2. Pp. 36–41. [in Ukrainian].
2. Denysiuk, V. V. (2006). Antroponimy v ukrainskii istoriografichnii tradytsii druhoi polovyny XVII – XVIII st. [Anthroponyms in the Ukrainian historiographical tradition of the second half of the 17th–18th centuries]. Kyiv: Milenium. 203p. [in Ukrainian].
3. Ostash, L. R., Ostash, R. I. (2015). Ukrainski osobovi imena seredyny KhVII st. yak obiekt leksykohrafii. 21 (F/O) [Ukrainian personal names of the middle of the 17th century as an object of lexicography. 21 (F/O)]. *Tendentsii rozvytku ukrainskoi leksyky ta hramatyky*. Part II. Pp. 238–266. [in Ukrainian].
4. Toma, N. (2024). Antroponimikon Kyievo-Mohylianskoi akademii XVII–XVIII st: semantychnyi aspekt [Anthroponymic of the Kyiv-Mohyla Academy, 17th–18th centuries: semantic aspect]. *Lvivskyi filolohichnyi chasopys*. № 16. Pp. 147–151. [in Ukrainian].
5. Petritsa, N. (2025). Imenuvannia zhinok u cheskykh pysemnykh pamiatkakh doprizvyshchevoho periody [Names of women in Czech written monuments of the pre-Era period]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Vol. 1. № 53. Pp. 113–119. [in Ukrainian].
6. Farion, I. D. (2001). Ukrainski prizvyshchevi nazvy Prykarpatskoi Lvivshchyny naprykintsy XVIII – pochatku XIX st. (z etymolohichnym slovnykom) [Ukrainian Surnames of the Carpathian Lviv Region in the 18th–early 19th centuries (with etymological dictionary)]. Lviv: Lvivskyi derzh. un-t im. I. Franka. 370 p. [in Ukrainian].

7. Khudash, M. L. (1977). *Z istorii ukrainskoi antroponimii* [From the history of Ukrainian anthroponymy]. Kyiv: Naukova dumka. 236 p. [in Ukrainian].
8. Yashchuk, L. V. (2019). Tryleksemni antroponimni formuly v pamiatkakh Zhytomyrshchyny XVI–XVII st. [Trilexemic anthroponymic formulas in monuments of Zhytomyr region of the 16th–17th centuries]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky*. Iss. 2. Pp. 69–75. [in Ukrainian].
9. Rutkowska, K., Jachimovič, K. (2022). Imiona, tytuły i deskrypcje określające Chrystusa w "Postylli Mniejszej" (1590) Jakuba Wujka i "Postylli" (1599) Mikołaja Daukszy [Names, titles and descriptions of Christ in the "Minor Postilla" (1590) by Jakub Wujek and the "Postilla" (1599) by Mikołaj Dauksza]. *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*. № 34. Pp. 169–189. [in Poland].

Стаття надійшла до редколегії: 29.09.2025

Схвалено до друку: 28.11.2025